

परिशिष्टे

परिशिष्ट प्रकरण १ ले

□ काही महत्वाची अवतरणे -

• प्रसार माध्यमांचा ताबा ज्यांच्यापाशी असतो. त्यांच्या वर्गीय, शैक्षणिक व सांस्कृतिक पार्श्वभूमीची छाया प्रसारणावर पडत असते. मराठी पत्रकारितेवर ब्राम्हणी प्रभाव आहे. - जयदेव डोळे.

• ब्रिटीश राज्यकर्त्यांपासून वर्तमानपत्र ही संस्था आम्ही घेतली खरी परंतु विलायतेत संपादकाचे कार्य करू इच्छिणारा जी पूर्व तयारी करतो ती मात्र आम्ही पूर्वी कधी केली नाही व आजही करीत नाही. “ भगवंतराव पाळेकर – सत्यशोधक”

• आर्थिक दृष्ट्या सबळ झालेले पत्रकारही मनाने कारकूनच का राहातात, कारकूनीचा बदलौकीक स्वतःला का चिकटवतात हा प्रश्न आहे. नक्कल, पुनर्लेखन, पुनरुक्ती, नोंद, हिशोब, उजळणी इ, साचेबंद कामे कारकूनाला करावी लागतात. त्यात नाविन्य नसते. कल्पना शक्तीला वाव नसतो. तारतम्य वा विवेकबुद्धीचा वापर नसतो. भाषेचा वापर ठराविक पद्धतीने होत असल्याने तिथेही मर्यादा पडते. पण चुकीबद्दल बोलणे खाण्याचा अग्रमान यांचा. एकप्रकारचा कोडगेपणा, रुक्षता या वृत्तीत मुरलेली असते. पत्रकार व कारकून यातील मोठा फरक हा की पत्रकाराला प्रत्येक गोष्टीत निर्मितीचा आनंद घेता येतो.

• ‘फुकट’ हा तीन अक्षरी शब्द म्हणजे पत्रकारांचा जीव की प्राण. चित्रपट, नाटक, सर्कस, प्रदर्शन अशा ठिकाणी त्याला तिकिटे काढून जाणे कमीपणाचे वाटते. काही पत्रकार पैसे खातात, बातमी छापण्याचे व न छापण्याचेही. गेल्या काही वर्षात मराठी पत्रकारांमध्ये जातीय तट पडले आहेत. ब्राम्हण पत्रकार ब्राम्हणांना ‘जागा’ देतात. तर दलित, ब्राम्हणेतर त्यांच्या बांधवांना ‘प्रकाशात’ आणतात. यातूनच ‘आपला माणूस’ म्हणून त्यांना वाचक विशेषण बहाल करतात. त्यांची मजल किंगमेकर, सल्लागार, तज्ज्ञ इथपर्यंत जाते. याच भूमिकेत वावरण्याचा नाद पत्रकाराला लागतो. आपण मंत्र्याचे किंगमेकर, खासदाराचे सल्लागार आहोत या भ्रमात ते राहू लागतात. ही शोकांतिका आहे. - जयदेव डोळे - मराठी पत्रकाराची मनोवृत्ती – सत्याग्रही – फेब्रु. २००७.

• वृत्तपत्रांची स्थिती पाहिली तर असे दिसून येईल की भांडवलशाहीचे पाश वृत्तपत्रांवर झपाट्याने पडत असून वालचंद, हिराचंद - गोयंका प्रभृती भांडवलवाल्यांचे दास होण्याची पाळी अनेक नामवंत संपादकांवर आली आहे. वृत्तपत्रकारांनी या नवीन संकटाकडे वेळीच लक्ष न दिल्यास हिंदुस्थानात बाकीच्या

स्वतंत्र वृत्तीच्या पत्रांभोवतालचे पाश कडकडून आवळले जाण्यास मुळीच अवधी लागणार नाही. - आज वृत्तपत्रे भांडवलदाराच्या आहारी भराभर चालली आहेत. याचे प्रमुख कारण म्हणजे वृत्तपत्रांचे आपसातील स्पर्धा व हेवेदावे. ही स्पर्धा व हेवेदावे वृत्तपत्रांनी बाजूला ठेवून जर भांडवलवाल्यांच्या संकटाला संघटीतपणे तोंड दिले तर वृत्तपत्राचे 'पावित्र्य' कायम राहून तेजस्वी व निर्भय बाण्याच्या संपादकांची अखंड परंपरा कायम राहिल. - ग. गो. जाधव संपादक, पुढारी - अग्रलेख - १९४५.

- वृत्तपत्रे व्यवसाय इतका जिवंत, परिवर्तनशील, जोमदार आणि विधायक आहे की त्यातील माणसे जीर्णशीर्ण विचारांची आणि जैसे थै वादी राहू शकतच नाहीत. पण मराठी पत्रकार बहुदा या प्रक्रियेला अपवाद असतो. तो साधी, सरळ, थेट टीका करण्याऐवजी एकदम विरोधातील बाजू घेऊन आपले परंपराप्रिय अंतर्मन उघडे करतो.

- दहशतीचे चित्रण करून अव्याहत ते विकत राहणाऱ्या या माध्यमांसाठी 'दहशत' ही सुद्धा माध्यमांद्वारे यथायोग्य 'संस्कार' करून 'आकर्षक' व मनोरंजकरीत्या विकली जाणारी माध्यमनिर्मिती अशी केवळ एक वस्तू आहे. माध्यमांनी तिची निर्मिती करण्याचा उद्योग देखील कोणत्याही शास्त्राच्या निर्मिती उद्योगापेक्षा कमी दर्जाचा लेखण्याचे कारणच नाही. कारण घडणाऱ्या हिंसेचे प्रत्यक्ष दूरदूरवर दर्शन हे हिंसा घडवणारे करत नसून त्या दहशतीचे जगभर वितरण हे या माध्यमांद्वारेच केले जाते. दहशत नावाची वस्तू ऐकण्याची, वाचण्याची वाचक, प्रेक्षकाला चटक लावत असतात. ही प्रत्यक्षातील दहशत घराघरात मनामनांत कायम व सतत पोहोचती राखण्याचे खरे काम तर माध्यमांच्याच मार्फत चालते. माध्यमांचा टी.आर. पी. वाढविण्यासाठी व त्याच्या आधारावर स्पर्धेतला नफ्याचा वाटा वाढता राखण्यासाठी हे हिंसेचे, दहशतीचे चित्रण हा माध्यमांच्या व्यवसायाचा व व्यावसायिक स्पर्धेचा भाग आहे. ही स्पर्धा करण्यासाठीच तर खुली मुक्त अर्थव्यवस्था त्यांना हवी आहे.

दहशत, हिंसा हा साराच मुळात माध्यमांसाठी कच्चा माल असून तो अधिकाधिक वाचनीय, श्रवणीय, प्रेक्षणीय करून मगच तो माध्यमातून 'सोडणे' हा माध्यम उद्योजकांच्या व्यवसायाचा व्यावसायिक भाग आहे आणि असा व्यवसाय करण्याचे मुक्त स्वातंत्र्य असणारे जग माध्यम सम्राटांना हवे आहे.

दहशतवादी वा दहशतवादाला विरोध या दोन्ही बाजूंवर आधारित माध्यम वस्तूच्या निर्मिती व वितरणात व चित्रणात माध्यम उद्योगांचे हितसंबंध गुंतलेले आहेत.

(दहशतीची माध्यमे व माध्यमांचा दहशतवाद डॉ. श्रीपाद आ. जोशी, नवभारत नोव्हें. ११)

एखादे खेडे, गाव, मूल दत्तक घेउन ते जोपासावे तशी ही माध्यमे दहशतवाद दत्तक घेउन त्याची जोपासना करत चालली आहेत.

हिंसा, भय, दहशतमुक्त, शस्त्रास्त्रमुक्त शांततामय सहअस्तित्वाचे जग निर्माण करणे हे काही माध्यमसम्राटांचे उद्दिष्ट नाही तर अधिकाधिक नफा कमीत कमी ताकद लावून मिळवणे हे त्यांचे उद्दिष्ट आहे. (डॉ. श्रीपाद आ. जोशी)

● नॉम चॉम्स्की – माध्यमांचे चारित्र्य, चरित्र आणि स्वभाव मुलतः सत्ताकेंद्री, विविध प्रकारच्या अधिकारी यंत्रणांच्या सत्ताकेंद्राच्या बाजूने झुकण्याचा असतो.

● समर्थ रामदास - बातमीदारी कशी हवी ? –

कुग्रामे अथवा नगरे । पाहावी घरांची घरे ।

भिक्षामिसे लहान थोरे । परीक्षून सोडावी ॥

बहुती काहीतरी सांपडे । विचक्षण लोकी मैत्री घडे ।

उगेच बैसता काहीच न घडे । फिरणे विवरणे ॥

सावधपणे सर्व जाणावे । वर्तमान आधीच घ्यावे ।

जाउ ये तिकडे जावे । विवेके सहित ॥

परीशिष्ट

लोकमान्य टिळकांनी लिहीलेल्या अग्रलेखातील विषय वैविध्य.

अ) इंग्रज राज्य व राज्यकर्त्यांशी निगडित

- १) इंग्रजी राज्यात आम्हास फायदा काय झाला ?
- २) आमच्यावर जुलूम कसा होतो ?
- ३) हिंदुस्थानचा कारभार
- ४) महाराणी सरकारचा जयजयकार
- ५) अनावर राज्यविस्तार
- ६) हिंदुस्थानची अंतर्व्यवस्था
- ७) कंपनी सरकार व इंग्रज सरकार
- ८) सरकारी जुलमांचा नवीन मासला
- ९) राज्य करणे म्हणजे सूड उगवणे नव्हे.
- १०) मोहाच्या फुलांचा कायदा.
- ११) पुण्यात सध्या चालू असलेला धुमाकूळ.
- १२) पुण्यातील प्लेग – व्यवस्था.
- १३) दारूच्या गुत्यांची चळवळ.
- १४) बादशहा ब्राम्हण झाले.
- १५) इंडिया कौन्सिल बील
- १६) कुन्हाडीचा दांडा गोतास काळ.
- १७) अखेर व्हायचे तेच झाले.
- १८) स्थानिक स्वराज्याची पिछेहाट

- १९) दिव्याखाली अंधेर / स्थानिक स्वराज्याचा खून
- २०) सरकारचे डोके ठिकाणावर आहे काय ?
- २१) राजद्रोह
- २२) ग्रहण सुटले.
- २३) साम्राज्याची बंधने
- २४) मराठी आणि इंग्रजी काळ
- २५) कोळसा उगाळला तरी काळाच
- २६) क्रॉफर्ड प्रकरण.
- २७) राज्यकारभार कसा चालवावा ?
- २८) लॉर्ड स्टॅनहर्स्ट यांची कारकिर्द
- २९) कमिश्नांचा हंगाम
- ३०) कोर्ट कर्झन यांचा आदेश.
- ३१) भ्रमाचा भोपळा लवकरच फुटला.
- ३२) सहानुभूतीचा पूर
- ३३) भिल्ल आणि मोर्ले
- ३४) देशाचे दुर्दैव
- ३५) लॉर्ड वुडलिंग्टन यांचा अत्याचार
- ३६) दिल्ली परिषदेत काय झाले

ब) शेती, खोती, शेतकरी व दुष्काळविषयक -

- १) शेतकऱ्यांचा कायदा
- २) हे सारा वाढवणे की जुलूम ?
- ३) हिंदुस्थानमधील शेतकरी लोकांस खरोखरच बंड करावे लागेल काय ?
- ४) शेतकऱ्यांच्या कमिशनने काय केले ?
- ५) शेतकऱ्यांनो व सावकारांनो सावध व्हा
- ६) उठा, अजून वेळ गेलेली नाही.
- ७) नवीन बिलाची आरती
- ८) खोतीच्या हक्कावर घाला
- ९) दुष्काळ
- १०) दुष्काळाची व्यवस्था
- ११) दुष्काळ निवारण्याचे मार्ग
- १२) दुष्काळाची पीडा (१ ते ४ भाग)
- १३) शेतसाऱ्याची वाढ व दुष्काळाची पीडा
- १४) डोंगर पोखरून उंदीर निघाला
- १५) तेरा मुघांचा पूरावा

क) आर्थिक धोरण, औद्योगिक विकास, स्वदेशी

- बहिष्कार

- १) राज्यकारभारातील उधळेगिरिचा खर्च
- २) सोन्या-रुप्याची लढाई
- ३) हिंदुस्थानचे दारिद्र्य
- ४) लष्करी खर्चाचे ओझे
- ५) हिंदुस्तानच्या भरभराटीच्या दंतकथा
- ६) औद्योगिक पारतंत्र्य
- ७) आमचे उद्योगधंदे कसे ठार झाले ?
- ८) पुण्यातील पहिली चिमणी
- ९) राष्ट्रीय बहिष्कार
- १०) आणीबाणीची वेळ
- ११) हातघाईवर आले ?
- १२) बारिसल प्रकरण
- १३) स्वदेशीवरील आक्षेप

ड) सर्वांगिण शिक्षण -

- १) लष्करी शिक्षणाच्या शाळा
 - २) देशी भाषांची दैना
 - ३) खरे विद्यापीठ कोणते ?
 - ४) ना जाईल साहेबाची मुक्ताफळे
 - ५) हिंदुस्थानातील शिक्षणाची दिशा
 - ६) हे आमचे गुरुच नव्हेत
 - ७) सुशिक्षितांची कर्तव्ये
 - ८) चतकोर भाकरीची गुलामगिरी
 - ९) स्त्री शिक्षणाची दिशा
 - १०) गणपतीचा उत्सव
 - ११) श्री शिवजयंत्युत्सव
 - १२) थोर पुरुषांची चरित्रे
- इ) काँग्रेस पक्ष -
- १) ह्यूम आणि काँग्रेस
 - २) मलबारी आणि काँग्रेस
 - ३) राजकीय चळवळीची नवी दिशा
 - ४) यंदाची राष्ट्रीय सभा
 - ५) काँग्रेसमधील लोकशाही पक्षाचे धोरण
 - ६) वेळ तर हीच आहे.
 - ७) लोकनायकांचे कर्तव्य
 - ८) हा म्हातारचळ की पोरखेळ
 - ९) चोराच्या उलट्या बोंबा
 - १०) मवाळांचा रूसवा व फूट
 - ११) टिळक व बेझंट
 - १२) प्रिन्सीपॉल, पशूपाल की शिशूपाल

क) धर्म व सामाजिक सुधारणा -

- १) आपला धर्म
- २) जागे व्हा आणि मरा
- ३) हिंदुत्व आणि सुधारणा
- ४) विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः
- ५) मुंबईतील दंगा आणि सरकारचे कर्तव्य
- ६) हिंदू मुसलमानांचा समेट
- ७) थिऑसोफी आणि हिंदू धर्म
- ८) दंगे कशाने बंद होतील
- ९) अजून तरी आमच्या सरकारचे डोळे उघडतील काय ?
- १०) कायदा आणि शिष्टाचार

ग) सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्टीकोन -

- १) अज्ञेयवाद
- २) न्या. रानडे यांची ब्रम्हमीमांसा
- ३) दत्तकाची आवश्यकता १ ते ७
- ४) सामाजिक सुधारणेचे मार्ग
- ५) आमच्या बुद्धीस खरोखर उतरती कळा लागली आहे का ?
- ६) कोकणस्थ, देशस्थ व कऱ्हाडे
- ७) ब्राम्हण व ब्राम्हणेतर
- ८) विवाहधर्माचे संस्थापन
- ९) मलबारी शेटर्जीचा उद्योग
- १०) पुनर्विवाह

म) मराठी भाषा –

१) मराठी भाषेची लेखन पद्धती

२) आमच्या वर्णमालेचा खून

३) मराठी भाषेचा उत्कर्ष

भ) व्यक्तिचित्रणात्मक –

या व्यतिरीक्त काही मृत्यूलेख त्यांनी लिहले
आहेत.

न) ग्रंथासंबंधी परिक्षणात्मक

परिशिष्ट (प्रकरण २ रे)

वृत्तपत्रात काळानुरूप बदल होणे अपरिहार्य असले तरी आज पत्रकारितेत जे अनिष्ट बदल दिसताहेत त्याची कारणे -

- वर्चस्वाची इच्छा
- पैशाची हाव
- योग्य आचारसंहितेच्या पालनाचा अभाव
- अधिकार पिपासा
- नफेखोरी
- विद्यमान कायदे व आदर्शवादाचा अतिरेक
- माध्यमांच्या संचालनाबद्दल अक्षमता
- निर्णयशक्ती मालक व जाहिरातदारांच्या हातात
- बाजाराची अर्थव्यवस्था
- माणसाचे यांत्रिकीकरण व तांत्रिक प्रगतीचा प्रभाव
- श्रमाबद्दल उदासिनता
- आर्थिक हितसंबंध

वृत्तपत्रातील अनिष्ट बदलाची कारणे -

- अन्य संस्कृतींचा संपर्क
- उपभोगवृत्ती व बदलती मानसिकता

- जीवनाकडे बघण्याचा बदलता दृष्टीकोन
- बदलती सामाजिक जाणीव
- विचारवंतांची कृतिशून्यता
- बेजबाबदार राज्यकर्ते
- नवे तंत्रज्ञान / जागतिकीकरण
- हिंसाचार, अश्लीलतेचे दर्शन
- संस्कृतीबद्दल अनादर
- जाहिरातींचा अतिरेक
- नैतिकतेच्या बदलत्या व्याख्या
- बदलती सामाजिक, राजकीय परिस्थिती व असहिष्णूता
- जनहिताकडे दुर्लक्ष व मालकहीत महत्वाचे
- माहितीच्या मुक्त संचाराचा व माध्यमस्वातंत्र्याचा दुरुपयोग
- राजकीय नेत्यांकडे कल
- कल्पकता, सृजनशीलता यांचा अभाव

वृत्तपत्रामागचे उद्देश सांगणारी काही अवतरणे -

(मिडीयाके पचास वर्ष - प्रेमचंद पातंजली पान ११)

“दिनकर कर प्रगटत दिन हि यह प्रकाश अग्याम ।
ऐसो रवि अब उग्यो महि जेहि - जेहि सुख को धाम ।
उत कमलनि विकसित करत बढत चाव चित वाम ।
लेत नाम या पत्र को होत हर्ष अरू काम ॥” - (उदंत मार्तंड - युगल किशोर शुक्ल)

“दूतनि की यह रीति बहुत थोरे में भावैं ।
लोगनि को बहुलाभ होय यही ते लाखैं ।
बंगला को दूत - दूत यहि वायु को जानौ ।
होय विदित सब देश क्लेश को लेश न मानौ ॥” (बंगदूत - नीलरत्न हलहार)

स्वलगनसो सज्जन दुखी मती होही, हरिपद भति रहे ।
अपधर्म छूटे, सत्व निज भारत यहै, कर दुःख बहै ।
बुध तनहि मत्सर, नारीनर समहोही, जग आनंद लहै ।
तनि ग्राम कविता, सुकविजन को अमृतवानी सब कहै । (कवि वचन सुधा - भारतेंदू हरिश्चंद्र)

गजालिश्रेष्ठा । या निबिडतर कांतार जहरी । मदांधाक्षा मित्रा । क्षणभरही वास्तव्य न करी ।

नखाग्रानी येथे गुरूतर शिला भेदुनि करि । भ्रमाने आहे रे, गिरीकुहरी निद्रिस्त हरि ।।

तव स्मरण सतत स्फुरणदायी आम्हा घडो ।
त्वदीय गुणकीर्तन ध्वनि सुरम्य कर्णी पडो ।
स्वदेशहितचिंतनाविण दुजी कथा नावडो ।
तुझ्यासमचि आमुची तनुहि देशकार्यी पडो ॥ (दै. केसरी)

परिशिष्ट (प्रकरण ३ रे)

- वृत्तपत्र हे मिशन व्हावे धंदा नको.
- वृत्तपत्र राजकारणापासून अलिप्त हवे.
- आर्थिक लाभापेक्षा समाजहित जपावे.
- पूर्वग्रहदूषितता नसावी, पीतपत्रकारिता नसावी.
- सकारात्मक व चौफेर बातम्यांना प्राधान्य हवे.
- विविध सदरे असावीत.
- समाजाभिमुखता हवी.
- परखडपणा
- जाहिरातीत नीरक्षीर विवेक हवा, जाहिरातींचा अतिरेक नको.
- विविध पुरवण्यांतून मनोरंजन, विचारमंथन हवे.
- सत्याग्रही, संस्कारक्षम
- अन्यायाविरुद्ध आवाज, सामाजिक जाणीव जपावी.
- विचार प्रवर्तन हवे.
- लवचिकता, सर्वसमावेशकता हवी.
- विचार व धर्मसहिष्णूता हवी.
- समाजाला दिशादर्शक, सामाजिक प्रश्नांची उकल करणारी

वृत्तपत्राकडून वाचकांच्या अपेक्षा - वृत्तपत्रे कशी हवी? -

- रहस्यभेद करणारी
- भ्रष्टाचाराला विरोध करणारी
- लोकशाहीचा चौथा स्तंभ म्हणून भूमिका समर्थपणे पेलणारी
- शासनावर अंकुश ठेवणारी
- विविध विषयस्पर्शी, मनोरंजक व प्रबोधन करणारी
- व्यावसायिकीकरण हवे पण धंदेवाईक नको.
- जागतिकीकरणात सामावणारी
- नीतीमूल्ये व आचारसंहिता पाळणारी, संस्कारक्षम
- विधायक शक्तीस उत्तेजन व विघातक शक्तींना विरोध करणारी.
- धोरणात्मक निर्णय घेणारी व शासनाला घ्यायला लावणारी.
- नीतीमूल्यांची पायमल्ली न करणारी, सामाजिक न्यायाची जाणीव ठेवणारी
- स्त्रीवादी, आंबेडकरी, दलित जाणीवांचे व्यासपीठ
- घरातील प्रत्येकाच्या आवडीचा विचार देणारी
- सैद्धांतिक व वैचारीक बैठकीचे अधिष्ठान असावे.
- राष्ट्रवाद, देशप्रेम यांचे बळ असावे.
- वाचकवर्गाच्या गरजा, आवडीनिवडी जपाव्यात, मागणी तसा पुरवठा नसावा.
- गल्लेभरू, इतरांशी स्पर्धा करणारी नको, इतर वृत्तपत्रेही तत्ववादी.
- जुन्याचे पावित्र्य ठेउन नव्याचा स्वीकार करावा.

परिशिष्ट (प्रकरण ४ थे)

लिओ बोगार्ट प्रेस अॅण्ड पब्लिक (१९८१) यांनी केलेल्या वाचकांच्या अभिरूचीचा तक्ता.

वयोगट	विषय	प्रमाण
१८ ते २४	१) कॉमिक्स २) घात अपघात, नैसर्गिक संकटे ३) वाचकांचा पत्रव्यवहार ४) सर्वसाधारण स्थानिक नसणारा परंतु मानवी आस्थाविषयक मजकूर ५) करमणूक व हॉलिवूड न्यूज	४२% ३२% २९% २८% २६%
२५ ते ३४	१) कर व अर्थविषयक २) घात-अपघात नैसर्गिक संकटे ३) श्रम रोजगार इत्यादी. ४) हवामान ५) गुन्हे विषयक	३९% ३८% ३५% ३३% ३२%
३५ ते ४९	१) मानवी आस्था विषयक २) घात-अपघात नैसर्गिक संकटे इ. ३) सार्वजनिक आरोग्य व कल्याण ४) पर्यटन	३९% ३७% ३६% ३५%
५० च्या पुढे	१) घात-अपघात, नैसर्गिक संकटे २) वाचकांचा पत्रव्यवहार ३) निधन वृत्त ४) गुन्हे ५) सार्वजनिक आरोग्य व कल्याण	४३% ४२% ४१% ३६% ३५%

परिशिष्ट (प्रकरण ४ थे)

● प्रश्नावलीतून वाचकांच्या पसंतीचे जाणवलेले संख्यात्मक तक्ते -

	वृत्तपत्रानुसार वाचकाची पसंती								
	लोकसत्ता	पुढारी	केसरी	लोकमत	सकाळ	तरूण भारत	म.टाईम्स	सामना	एकूण
वाचकांची संख्या	१०	२०	०४	११	३५	१०	०५	०५	१००

● प्रश्नावल्यांचे स्त्री - पुरुषानुसार वर्गीकरण -

एकूण	स्त्रिया	पुरुष
१००	४०	६०

● विद्यार्थी वर्गीकरण -

एकूण	शालेय	महाविद्यालयीन	पदव्युत्तर
५०	१५	२५	१०

● व्यवसायानुसार प्रश्नावल्यांचे वर्गीकरण -

एकूण	स्त्रिया		पुरुष		स्त्री - पुरुष
	नोकरदार व्यवसाय	गृहिणी	नोकरदार	व्यवसाय	निवृत्त
१००	२६	११	४०	१५	०८

● जाहिरात वाचणाच्या वाचकानुसार वर्गीकरण –

एकूण	जाहिरात काळजीपूर्वक वाचणारे	नुसत्याच वाचणारे	दुर्लक्ष करणारे	वरवर वाचणारे	केवळ नजर फिरवणारे
१००	४०	३५	१५	०५	०५

● पत्रकारितेने नीतीमूल्ये सांभाळावी या विषयानुसार –

एकूण	वृत्तपत्रांनी नीतीमूल्ये पाळावीत	आधुनिकता व नीतीमूल्यांचा सुवर्णमध्य हवा	नीतीमूल्यांचे बंधन नको
१००	७०	२५	०५

● वृत्तपत्राच्या नैतिक घसरणीला कारणीभूत कारणानुसार –

कारणे	झटपट श्रीमंत होण्याची इच्छा	नीतीमूल्यांचा अनादर	हीन दर्जाची वर्तणूक	अस्तित्वाची लढाई	जबाबदारीची जाणीव कमी	स्वार्थ	बदलत्या काळाची सम राखणे.
वाचक	१३	०९	०७	०६	०५	११	०४

राजकारण	संस्कार	पाश्वात्यांचा प्रभाव	बदलती सामाजिक आर्थिक स्थिती	लालसा/ हाव	ग्राहकवाद मागणी तसा पुरवठा	अश्लीलता	जाहिरात अधीनता	एकूण
१०	१०	०९	०३	०३	०२	०५	०३	१००

● वाचकाच्या अपेक्षानुसार वर्गीकरण -

जाहिरातीचा अतिरेक नको	बाजारीकरण नको	अतिरंजित व भडक बातम्या नकोत	राजकारणाशी संबंध नसावा	महिलांसाठी स्वतंत्र वृत्तपत्र, त्यांचे प्रश्न मांडावेत.	पुढारी, मंत्र्यांचे वाढदिवस विशेषांक नको, योग्य गोष्टीसाठी विशेषांक असावा.
२०	१५	१०	१५	०७	०५

पेड न्यूज / पीतपत्रकारिता नसावी	केसरीसारखे आदर्शवादी, निःस्पृह वृत्तपत्र यावे	अन्य प्रसार माध्यमांशी स्पर्धा नको	सकारात्मक दृष्टीकोन हवा	एकूण
०८	०५	०५	१०	१००

● वाचकाच्या नजरेतून वृत्तपत्रांच्या नैतिक ऱ्हासाला / सद्यस्थितीला जबाबदार गोष्टी -

बरीच कारणे	पाश्चात्य संस्कृती प्रभाव	शासन	वृत्तपत्रांचे मालक	पत्रकार	जाहिराती व जाहिरातदार	सांस्कृतिक वर्चस्वाची भावना	योग्य आचार-संहितेचे पालन नाही.	एकूण
१०	१०	१४	२०	०६	२०	१०	१०	१००

संदर्भग्रंथसूची

संदर्भग्रंथ सूची

अकलूजकर प्रसन्नकुमार	वृत्तपत्रविद्या	श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे	२०००
अक्कोळे सुभाषचंद्र	समाजसंवाद (संपादक)	दक्षिण भारत जैन सभा, सांगली	१९९९
आगरकर गोपाळ गणेश	केसरीतील निवडक निबंध (संपादक)	आर्यभूषण छापखाना, पुणे	१८८७
आगरकर गोपाळ गणेश	संपूर्ण आगरकर (खंड १ ते ३)		
आळतेकर मनोहर माधव	मराठी निबंध	सुविचार प्रकाशन मंडळ, पुणे	१९६३
कर्णिक द्वा. भ.	संपादकाचे जीवनस्वप्न	किलोस्कर प्रेस, सातारा	१९५२
कर्णिक मधु मंगेश	सांस्कृतिक महाराष्ट्र (संपादक) भाग १	महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि सांस्कृतिक मंडळ, मुंबई	२०११
कुलकर्णी एस. के.	पत्रकारिता मार्गदर्शक	पुणे विद्यार्थीगृह, पुणे	२००६
कुलकर्णी एस. के.	पावले पत्रकारितेची (संपादक)	डॉ. नानासाहेब परुळेकर, सकाळ चॅरिटी ट्रस्ट, पुणे	२०००
कुलकर्णी एस. के.	बातमीदारी	पुणे विद्यार्थीगृह, पुणे	२००४
कुलकर्णी एस. के.	वार्ताजगत	टि.म.वि. पुणे	
केमकर गिरीश	टी.व्ही. प्रॉडक्शन टेक्निकल्स	टि.म.वि. पुणे	२००७
केळकर न.चिं.	निबंधकार टिळक (संपादक)	व्हीनस प्रकाशन, पुणे	१९६९
केळकर न.चिं.	लोकमान्य टिळक यांचे चरित्र खंड १ ते ३	विधी एजन्सीज, पुणे	
केळकर न.चिं.	वृत्तपत्रमिमांसा	पुणे	१९६५
कोरडे पुरुषोत्तम	मराठीतील नभोवाणी पत्रकारिता	श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे	२००३
कोहरवाल राकेश	पत्रकारिता झुठा सपना - कडवा सच	नमन, नवी दिल्ली	२००८
खोले गजानन शं.	समर्थ रामदासांची पत्रकारिता	हर्षद प्रकाशन, पुणे	१९८१
गर्गे स. मा.	आकांक्षा पत्रकारितेच्या	पुणे	१९८८
गव्हाणे सुधाकर	पत्रकारिता विचार व व्यवहार		
गुजर - गोखले	पत्रकारांसाठी मराठी	विद्या एजन्सीज, पुणे	

गुप्ता यु.सी.	मिडीया लेखन और प्रिंट पत्रकारिता	अर्जुन पब्लिशिंग हाउस, दिल्ली	२००५
गुप्ता यु.सी.	व्यवहारिक पत्रकारिता	अर्जुन पब्लिशिंग हाउस, दिल्ली	२००९
गोखले अरविंद	संपादन	टि.म.वि. पुणे	२००१
गोखले किरण	पत्रकारिता - विद्या (संपादक)	मॅजेस्टिक प्रकाशन, मुंबई	२००३
गोखले ल.ना.	पत्रकारितेचा सन्मान	पुणे	
जोशी श्रीपाद भालचंद्र	माध्यम पत्रकारिता आणि आपण	कौस्तुभ प्रकाशन, नागपूर	२००४
जोशी श्रीपाद भालचंद्र	माध्यमांची नितीमत्ता	विजय प्रकाशन, नागपूर	२००७
जोशी भालचंद्र	नभोवाणी	मुंबई	
जोशी वि.कृ.	वृत्तपत्रांचा इतिहास	पुणे	
जोशी वैजयंती	वृत्तपत्र आणि कायदा	मेहता पब्लिशिंग, पुणे	१९९२
ताठे विद्याधर मा.	जागतिकीकरण आणि भारतीय प्रसार माध्यमे (संपादित)	बापूराव लेले स्मृती समारोह समिती	२००६
त्रिपाठी माया	हिंदी पत्रकारिता (संपादक)	जवाहर पुस्तकालय, मथूरा	२००९
टिळक बा. गं.	तपस्वी मोरेश्वर	आदर्श पत्रकार	१९९१
टिळक दीपक	न्यूज पेपर मॅनेजमेंट	टि.म.वि. पुणे	
दिवाकर वैशाली	चित्रपट, दूरदर्शन : माध्यमांचे अवलोकन	प्रतिमा,पुणे	२००६
देशपांडे ए. व्ही	मराठी पत्रकारिता	सुखदा-सौरभ प्रकाशन,सातारा	२००४
देशपांडे शं.ह.	वृत्तविद्येचे अंतरंग	पुणे	१९७०
देशमुख उषा	मराठी नियतकालिकांचा वाडमयीन अभ्यास	श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे	
देशमुख ज.पा.	पत्रकार	अ.वि.गृह प्रकाशन,पुणे	
देशमुख ज. पा.	वृत्तपत्र कसे चालते	अ.वि.गृह प्रकाशन,पुणे	
नामजोशी प्रसाद	नभोवाणी आणि दूरचित्रवाणी	टि.म.वि. पुणे	२००४
पवार सुधाकर	उपसंपादकाचा सोबती	दास्ताने रामचंद्र आणि कं. पुणे	१९९१

पवार सुधाकर	पत्रकारितेची मूलतत्वे	कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे	२००६
परांजपे प्र. ना.	पत्रकारितेची मूलतत्वे	विद्या प्रकाशन, पुणे	
परांजपे शि. म.	काळातील निवडक निबंध (भाग ९) (संपादक)	प्रस्तावना रा.श्री. जोग	१९४६
प्रसाद गोविंद व पांडेय अनुपम	मिडीया लेखन और संपादन कला	डिस्कव्हरी पब्लिशिंग, दिल्ली	२००६
प्रसाद गोविंद व पांडेय अनुपम	पत्रकारिता के विविध आयाम	डिस्कव्हरी पब्लिशिंग, दिल्ली	२००९
पातांजली प्रेमचंद	मीडिया के पचास वर्ष	राधा पब्लिकेशन, दिल्ली	२००५
पाटील प्रताप	पत्रकारिता व माहितीचा अधिकार (संपादक)	सहकार भवन, सांगली	२००६
पंत एन. सी.	पत्रकारिताका अवलोकन	राधा पब्लिकेशन, दिल्ली	२००७
बेणारे गोपाळ	मराठी वृत्तपत्रसृष्टी	फडके प्रकाशन ,कोल्हापूर	२००१
भिडे कमलाबाई	आगरकर दर्शन (संपादक)	मॉडर्न बुक डेपो, पुणे	१९५६
मेहेदळे विश्वास	अग्रलेखकार लो. टिळक (संपादक)	केसरी - मराठा ट्रस्ट,पुणे	१९९५
मेश्राम संगीता	राजकीय प्रबोधन आणि मराठी वृत्तपत्रे	विद्या बुक्स, नागपूर	२००८
मंत्री माधव	वृत्तपत्र व्यवसाय	सकाळ, पुणे	१९५७
लेले रा. के.	मराठी वृत्तपत्रांचा इतिहास	कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे	१९८४
वर्मा सुजाता	पत्रकारिता प्रशिक्षण	आशिष प्रकाशन, कानपूर	२००५
वर्मा सुजाता	जनसंचार जनसंपर्क एवं विज्ञापन	ज्ञानोदय, कानपूर	२००७
विसपूते देवेंद्र	वृत्तसंकलन लेखन आणि संपादन	प्रतिक्षा प्रकाशन, उदगीर	२००३
विश्वनाथन शांती	पत्रकारिता और साहित्य	जवाहर पुस्तकालय, मथूरा	२००९
वैद्य मोहन	प्रकाशन विश्व	पुणे	२००३
शर्मा बेलारानी	आधुनिक पत्रकारिता - एक नजर	राधा पब्लिकेशन, दिल्ली	२००६
सातोस्कर बा. द.	वृत्तपत्रविद्या	पणजी	१९७१
सिंह निशांत	बदलती पत्रकारिता - गिरते मूल्य	नमन, नवी दिल्ली	२००६

संगवई संजय	माध्यमवेध	अभिव्यक्ती मिडिया फॉर डेव्हलेपमेंट	२००२
शिंदे मा. कृ.	मराठी वृत्तपत्र व्यवसाय	मुंबई	१९७५

पाठ्यपुस्तके

कुलकर्णी अभय	वृत्तपत्र व्यवस्थापन (संपादक)	टि.म.वि. पुणे	२००३
वरखेडे रमेश	मुद्रीत माध्यमांसाठी लेखन कौशल्ये	य.च.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	२००२
वरखेडे रमेश	लेखनाचे विविध आकृतिबंध	य.च.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	२००२
वरखेडे रमेश	दृकश्राव्य माध्यमांसाठी लेखन कौशल्य	य.च.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	२००२

मासिके

विकसित भारत पत्रकार की भुमिका साधना	बापूराव लेले स्मृती समिती अहमदाबाद ऑक्टोबर २००७	२००४
साधना	डिसेंबर २०११	
नवभारत	नोव्हेंबर २०११	
हिंदुस्थान समाचार	नवोत्थान अंक २००३	
केसरी शताब्दी विशेषांक	केसरी मुद्रणालय, १९८१	
केसरी १२५ वर्षांची व्रतस्थ वाटचाल २००६	शतकोत्तर रौप्य महोत्सव विशेषांक	
सत्याग्रही विचारधारा साधना	फेब्रुवारी २००७-२०१० डिसेंबर २००५	
अभिव्यक्ती - अनुभव शिक्षा		
महाराष्ट्र इतिहास परिषद शोध निबंध संग्रह	२००९	
प्रबोधन प्रकाशन ज्योती	जानेवारी २०११	